

УДК 373.3.821.161.2

Наталія БОНДАР,
учитель-методист, учитель української мови та літератури
КЗЗСО «Луцька гімназія № 3 Луцької міської ради»

Формування пізнавальної самостійності на уроках української літератури

Формування пізнавальної самостійності у сучасних школярів – важлива складова освітнього процесу. Необхідно сформувати особистість, яка вміє і хоче вчитися, займає позицію активного суб'єкта діяльності. Учитель має виступати в ролі помічника, організатора педагогічної взаємодії з учнем, спрямованої на розвиток активності, самостійності, пізнавальних, творчих здібностей, формування пізнавального інтересу, який характеризується ініціативністю пошуків, самостійністю школярів у здобутті знань. Цьому сприяють інтерактивні методи, як-от: навчальні дискусії, мозковий шторм, «Займи позицію», пресметод, фішбоун, SWOT-аналіз головного героя, інтелектуальні ігри тощо.

Ключові слова: самостійність, пізнавальний інтерес, ініціативність, ключові вміння сучасного школяра, здатність учитися впродовж усього життя.

Bondar Nataliia. Formation of Cognitive Self-Reliance at the Ukrainian Literature Lessons.

The formation of cognitive self-reliance among modern schoolchildren is an important component of the educational process. It is necessary to develop a personality that has an ability and desire to learn, taking the position of an active subject of activity. The teacher should act as an assistant and organizer of pedagogical interaction with engagement, self-reliance, cognitive and creative abilities, the formation of cognitive interest which is characterized by initiative in searching and their self-reliance in knowledge gaining. This is facilitated by interactive methods like educational discussions, brainstorming, „Take a position” method, press-method, fishbone, SWOT analysis of the main character, intellectual games, etc.

Keywords: self-reliance, cognitive interest, initiative, key skills of a modern schoolchild, lifelong learning ability.

Найкращі вчителі ті, які показують, куди дивитися, але не кажуть, що потрібно бачити.
Олександра Тренфор

Я ніколи не навчаю своїх учнів, а лише намагаюся створити умови, у яких вони можуть учитися самі.
Альберт Ейнштейн

Постановка проблеми. Ще на початку XXI ст. Валентина Курилів у навчальному посібнику «Методика викладання історії» обґрунтувала вимоги суспільства «інформаційної епохи» до людини та визначила вміння сучасного випускника. На першому місці – демонструвати здібності до постійного навчання й уміння здобувати інформацію з різних джерел.

У переліку ключових компетентностей Нової української школи важливим є вміння вчитися впродовж усього життя, оскільки сучасна освіта спрямована на розвиток особистості, яка самостійно мислить, уміє критично, логічно й аргументовано відстоювати свою думку. А для цього важливо створити такі умови, щоб учні мали можливість самостійно пізнавати світ, самостійно робити певні висновки.

У психології вміння бачити та самостійно ставити нові завдання, розв'язувати питання власними силами є основою особистісної якості, яка називається

пізнавальною самостійністю. Ця риса тісно пов'язана з активністю й допитливістю, зі здатністю доводити пізнавальний процес до логічного кінця, у вмінні постійно здобувати нові знання з різних джерел.

Звісно, пізнавальна самостійність формується під час вивчення всіх предметів шкільного курсу, але уроки літератури мають особливе значення, оскільки художнє письменство збагачує внутрішній світ учнів, впливає на становлення власних життєвих цінностей. Саме засобами мистецтва слова формується самостійна, активна, ініціативна особистість, здатна вчитися впродовж усього свого життя.

Стислий огляд досліджень із теми. У XVII ст. основоположник прогресивної педагогіки Я. - А. Коменський вказував на необхідність привчати учнів до самостійної роботи, яка своїми наслідками буде мати самостійність як якість особистості. У XVIII ст. німецький педагог А. Дістерверг,

послідовник Песталоцці, показав місце самостійної роботи у процесі навчання: «...постійне самостійне шукання істини повинно становити зміст навчальної діяльності учня. Така діяльність приведе до розвитку самостійності» [1, 41].

В українській педагогіці одним із перших, хто наголошував на вихованні незалежної, вільно мислячої людини, яка була б творцем власних ідеалів, став Г. Сковорода. У своїх творах філософ часто порушує питання про значення самостійних зусиль у навчанні, підкреслюючи, що успіхів досягають ті учні, які наполегливо працюють із книгою, здатні до спостережень і роздумів.

Самостійній роботі школярів приділяли значну увагу видатні українські педагоги Х. Алчевська, М. Корф, Б. Грінченко, С. Русова та інші. В кінці XIX і на початку XX ст. ідея виховання активності та самостійності в навчанні належить до фундаментальних прогресивних ідей педагогіки. В. Сухомлинський вважав, що бажання самодіяльності властива тією чи іншою мірою людині ще раннього віку, а тому й школа повинна, за можливістю, сприяти розвитку та вдосконаленню цього бажання. На його думку, формування пізнавальних потреб учнів має враховувати їхні індивідуальні особливості, а також можливості часу – а сьогодні це інформаційні бази інтернету, що є потужним джерелом для різних інтерактивних завдань. Необхідно стимулювати пошукову активність учнів, опиратись на позитивні емоції, радість від досягнення результату – цьому мають сприяти ситуації успіху, атмосфера творчості, спільна мета навчання.

У XX ст. наукові основи пізнавальної самостійності в умовах шкільного навчання розроблено у працях відомих учених (Л. Аристова, Е. Голант, М. Данилов, П. Підкасистий, В. Селіванова, І. Якиманська та ін.).

Питання про сутність і роль пізнавальної самостійності учнів вирішувалися в наукових дослідженнях неоднозначно. Так, Н. А. Половникова вважає, що пізнавальна самостійність виявляється під час виконання власними силами продуктивних навчальних завдань, що вимагає логічної переробки або часткового аналізу проведеної раніше переробки. Самостійність – не просто сума вмін і навичок. Найбільшу самостійність учень проявляє у тих випадках, коли, виконуючи завдання, не відтворює зразок розумової і фізичної дії, а вносить у роботу щось своє, нове, здійснює «власний» спосіб мислення і діяльності у процесі навчання.

Н. Бурцева, А. Топузова, Є. Улятовська, Г. Щукіна вивчали пізнавальну самостійність як багатоаспектне особистісне утворення, що формується на базі активності та характеризується використанням здобутих знань у різних життєвих ситуаціях. У пізнавальній самостійності особистості вчені виокремили декілька характерних рис: саморегуляцію пізнавальної діяльності, синтез пізнавального мотиву та способів самостійної поведінки, стійке позитивне ставлення до процесу пізнання.

На думку М. Данилова, пізнавальна самостійність охоплює також чуттєве сприйняття, запам'ятовування, різні види дій та емоційний стан особистості, прагнення й уміння самостійно мислити і бажання розуміти способи здобування знань, критичний підхід до суджень інших і незалежність власних.

У XXI ст. з'являються дослідження про важливість формування пізнавальної активності у студентів (В. Бенера, О. Муковіз, А. Попов, Н. Усенко). Про розвиток пізнавального інтересу в учнів пишуть Н. Зеленкова (через опрацювання науково-пізнавальної літератури), В. Паламарчук. На їхню думку, у процесі навчання учень повинен засвоїти не тільки знання, а й уміння їх добути, спостерігати, експериментувати, відкривати, узагальнювати, порівнювати, класифікувати, шукати і виражати знайдене в усному мовленні й на письмі.

Мета цієї публікації – висвітлити важливість розвитку пізнавальної самостійності на уроках української літератури, навести приклади методів (форм роботи), які сприяють розвитку читацьких інтересів, творчих здібностей, ініціативності й самостійності в навчанні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні для формування пізнавального інтересу не досить емоційного живого слова педагога. Потрібно створювати учням змогу проявити ініціативність, розумову самостійність, тобто стимулювати інтелектуальні почуття. А це можливо за умови використання активних методів навчання.

Навчальна дискусія добре активізує пізнавальну діяльність, сприяє формуванню аргументованої позиції, розвиває вміння слухати, переконувати та відстоювати власну думку, формує навички колективної взаємодії та толерантності.

Приклади

1. М. Чайковський «За сестрою». Чому Павлусь, повертаючись із Ганною додому, простив своїм ворогам? Чи вибачили б їм ви? Чи можна / варто вибачати зло, заподіяне ворогами?

2. Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». Чому до приходу Алі ніхто з мешканців Недоладії не шукав способу вибратися з країни? Чи можна вважати Алю сильною особистістю? Які риси характеру притаманні такій людині?

Мозковий штурм – популярний метод при вивченні літератури, осмислення змісту на характеристиці героїв твору. Висування власних (творчих) ідей стимулює мислення учнів, дає можливість учителю переконатися у прочитанні ними текстів.

1. Олександр Олесь «Україна в старовину». Наведіть факти на тему «Україна старовинна і сьогоднішня». Яка більше до вподоби вам?

2. М. Гоголь «Тарас Бульба». Які знакові факти з біографії М. Гоголя та його повісті є маркерами національної ідентичності?

Метод «Займи позицію» надає можливість висловитися кожному, назвати власні аргументи, іноді

перейти на іншу позицію, тобто залучає учнів до активного обговорення спірного питання.

1. М. Хвильовий «Я (Романтика)». Маяки «загірньої комуни» – позитивний чи негативний образ? Чи проливають вони світло на характер майбутньої політики «загірньої комуни» як держави?

2. Іван Багряний – людина-легенда чи звичайний письменник, яких є сотні?

Пресметод допомагає пояснити свою позицію, сформулювати її стисло і зрозуміло, особливо коли виникають суперечливі думки при обговоренні проблематики, характеристики героїв. Власну ідею потрібно викласти чотирма реченнями:

– Я вважаю, що...

– Тому, що ...

– Приклад.

– Отже, ...

1. Чи можна вважати стоїцизм основною рисою ліричного героя поезії Василя Стуса?

– Я вважаю, що основною рисою ліричного героя В. Стуса є стоїцизм.

– Тому, що він вибирає правду, свободу, духовну висоту і намагається не зійти з обраного шляху попри «сто зневір».

– «Де не стоятиму – вистою, не спиняйся – йди, то – шлях правдивий. Ти – його предтеча. ...терпи, терпи, терпець тебе шліфує».

– Отже, стоїцизм – важлива риса лірики В. Стуса, саме вона допомагає ліричному герою вистояти у тяжких фізичних і душевних випробуваннях.

Метод «Фішбоун» допомагає виявити причини та наслідки певної ситуації. Він базується на схемі, що нагадує скелет риби, де: голова – це проблема, кістки зверху – причини, кістки знизу – факти / докази, а хвіст – висновок. Цей метод доцільно використовувати при вивченні біографії письменників та оглядових тем (бароко / сентименталізм в українській літературі, особливості творчості шістдесятників, феміністична / історична проза тощо).

Приклади проблемних питань. 1. Як проявилися риси бароко в українській літературі? 2. Чому в другій половині ХХ ст. у глобалізованому світі письменники активно зверталися до історичної тематики? 3. Чому гуманізм став провідною естетичною ідеєю материкових і діаспорних митців?

SWOT-аналіз головного героя – процес оцінки його сильних та слабких сторін, а також можливостей і загроз, які впливають на розвиток та досягнення цілей.

Приклади питань

1. Образ Климка з повісті Григора Тютюнника «Климко».

2. Що зробило Захара Беркута мудрим очільником тухольської громади?

3. Чому Чіпка Варениченко став «пропащою силою»?

4. Образ Григорія Многогрішного з роману І. Багряного «Тигролови».

Варто зазначити, що з характеристикою героя через SWOT-аналіз дуже добре й охоче справляються п'ятикласники, навіть у графі «Можливості» прописують риси / дії / вчинки героя у сьогоденні. Тут виявляється їхня творчість, вони фантазують, ким би міг стати той чи інший персонаж у сучасному світі.

Пізнавальна самостійність школярів формується, коли учні самостійно виконують певне завдання після опрацювання різних джерел. Така самостійна робота повинна ускладнюватися – від репродуктивної до пошуково-дослідницької, коли учень сам обирає форми й методи для досягнення результату. Знання, уміння можуть вважатися справжнім надбанням людини тоді, коли вона сама пройде шлях, усвідомить мету, зміст, виконає певні дії, досягне самостійно цілі. Важливе завдання вчителя – надавати дитині можливість діяти відповідно до її сил і допомагати лише там, де їх не вистачить, постійно з віком послаблюючи цю допомогу.

Одним із найефективніших методів навчання, що максимально активізує інтелектуально-практичні та творчі можливості учнів, є **інтелектуальні ігри**. Знання засвоюються там, де вони стають для дитини чимось своїм, що зачіпає власні думки, почуття. Таке засвоєння – це активне думання, міркування над фактами, дослідницький підхід до предметів, явищ, фактів. Тому інтелектуальні ігри (квести, брейн-ринги, літературні батли, аукціони знань та інші) розвивають розумові здібності, логічне мислення, спостережливість, сприяють розширенню світогляду, тренують пам'ять. У процесі їх виконання формуються такі якості, як кмітливості, винахідливість, ерудованість, стійкість характеру, дух суперництва, яскрава емоційність, що приносить дитині радість і насолоду.

Самостійну пізнавальність потрібно стимулювати в учнів і під час виконання ними домашніх завдань. Поряд із переказом змісту твору чи уривка, умінням відповідати на питання у підручнику варто давати завдання творчого характеру, у яких би виявлялися практичні вміння і навички. Наприклад, скласти «стрічку часу» життя / творчості письменника, візуальну асоціацію, колаж, підготувати характеристику героя за допомогою методу «Розкажи про мене» тощо. Таким чином, забезпечується індивідуалізація навчання, враховуються психофізіологічні особливості, здібності кожного, рівень зацікавлення предметом.

Привчати учнів до таких практичних завдань варто у класі. Тому дидактична ефективність самостійної роботи учнів багато в чому залежить від ретельної її підготовки та керівництва з боку вчителя. Педагог повинен не випускати з поля зору жодного, бачити не тільки загальну обстановку на уроці, а й ступінь включеності до навчально-пізнавальної діяльності кожного окремого школяра.

Змінюється і роль учителя у процесі самостійної роботи. На навчальному занятті діяльність педагога зосереджується не стільки на забезпеченні загальних

організаційних питань навчання, як на створенні конкретних умов успішного виконання завдань кожним учнем.

Висновки. Отже, завдання вчителя – постійно створювати умови для самостійного навчання, адже щоб успішно жити в новому наскрізь інформаційному світі, потрібна висока ментальна гнучкість. Слушною є думка: не навчайте дітей так, як навчали вас, бо вони народилися в інший час. Я переконана, вчитель має розглядати кожного учня як окрему особистість

з її поглядами і почуттями. Саме інноваційні технології, зокрема інтерактивні, передбачають розв'язання цього питання.

Ю. Н. Харарі пише: «Школам варто переключитися на викладання чотирьох „К” – критичного мислення, комунікації, колективної роботи та креативності. Найважливішим з усіх умінь у майбутньому буде здатність упоратися зі змінами, вчитися самостійно новому і захищати свою ментальну рівновагу в незнайомих ситуаціях» [6, с. 322].

Використані джерела

1. Доценко Д., Боярська-Хоменко А. Адольф Дістервег як засновник ідеї реформування освіти. *Персоналії у науково-педагогічному дискурсі* : матеріали наук.-практ. конф. здобувачів першого (бакалавр.), другого (магістер.), третього (освіт.-наук.) рівнів вищ. освіти, Харків, верес. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2022. С. 41.
2. Зеленкова Н. Формування пізнавального інтересу учнів засобами науково-пізнавальної літератури. *Рідна школа*. 2006. № 2. С. 55–57.
3. Курилів В. Методика викладання історії : навч. посіб. Львів–Торонто : Світ, 2003. 256 с.
4. Паламарчук В. Як виростити інтелігента. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2000. 149 с.
5. Степанишин Б. Література – вчитель – учень : посіб. для вчителя. Київ : Освіта, 1993. 240 с.
6. Харарі Ю. Н. 21 урок для XXI століття / перекл. з англ. О. Дем'янчука. Київ : Букшф, 2022. 416 с. С. 322.

УДК 373.3:378.046.4

Інна ГРУБІЗНА,
вчитель-методист, вчитель англійської мови КЗЗСО «Рожищенський лицей № 4»
Рожищенської міської ради Луцького району Волинської області;
Надія САСОВСЬКА,
вчитель англійської мови КЗЗСО «Рожищенський лицей № 4»
Рожищенської міської ради Луцького району Волинської області

Коли фасилітація стає шляхом розвитку професійної спільноти вчителів

community. Particular attention is paid to the role of partnership, collaboration, reflection, and teacher support in the context of contemporary challenges.

Keywords: professional development, facilitation, TAG, partnership, teacher community, British Council, collaboration, reflection, lifelong learning.

Останнім часом подекуди спостерігається пасивність та поступова втрата мотивації педагогів до професійних зібрань, методоб'єднань чи вчительських

засідань. Постійний стрес, повітряні тривоги, відключення світла, навчання у складних умовах відображаються на психоемоційному стані як учнів,